

ЎСМИРЛАРДА ТАЖОВУЗКОР ХУЛҚ-АТВОРНИНГ ПСИХОДИАГНОСТИК ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Расулова Феруза Файзуллаевна

ЎзХИА “Дин психологияси ва педагогика” кафедраси доц.в.б.

Аннотация. Ушбу мақолада ўсмирлардаги агрессив хулқ-атворнинг эмпирик тадқиқи ўз аксини топган. Тажовузкорлик шаклларида жисмоний, вербал, билвосита агрессия, айбдорлик ҳисси, душманлик муносабати каби шкалалар натижалари қайд этилган. Шунингдек, мақолада кичик ва катта ўсмир ёшдаги болаларнинг ёш жиҳатдан гендер тафовутлари келтирилган.

Таянч тушунчалар: агрессия, хулқ-атвор, эмпирик тадқиқ, гендер, ўсмир.

RESULTS OF PSYCHODIAGNOSTIC RESEARCH OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Rasulova Feruza Fayzullaevna

Associate Professor of the Department of Psychology, Religion and Pedagogy

Abstract. This article highlights empirical analysis of aggressive behavior of among teenagers. From the forms of aggression, the results of such scales as physical, verbal, indirect aggression, feeling of guilt, hostile attitude were recorded. Also, article brings on the gender differences among teenagers of small and elderly age.

Key words: Aggressive, behavior, empirical analysis, gender, teenagers.

РЕЗУЛЬТАТЫ ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Расулова Феруза Файзуллаевна

и.о. доцент кафедры «Психология религия и педагогика» УзХИА

Резюме. Данная статья освещает эмпирические исследования агрессивного поведения у подростков. Из форм агрессии фиксировались результаты таких шкал, как физическая, вербальная, косвенная агрессия, чувство вины, враждебное отношение. Также, в статье приводятся гендерные различия среди детей малого и старшего подросткового возраста.

Ключевые слова: агрессия, поведение, эмпирический анализ, гендер, подросток.

Боланинг психик ривожланиши унинг руҳиятига таъсир кўрсатувчи объектив ва субъектив омилларга, хусусан, ундаги ўзликни англаш, ўзига-ўзи берадиган баҳолар ҳамда муносабатларнинг характериға боғлиқдир. Бу, аввало, инсон шахсининг психологик асосларини шакллантирувчи, унинг эмоционал, интеллектуал ва ижтимоий ривожланишига замин яратувчи онтогенезнинг дастлабки босқичларига тааллуқлидир. “Ёшларга оид давлат сиёсати” тўғрисидаги қонуннинг 5-моддаси “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асосий йўналишлари” деб номланиб, унда ёшларнинг маънавий, интеллектуал, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан камол топишига кўмаклашиш; ёшларни ватанпарварлик, фуқаролик туйғуси, бағрикенглик, қонунларга, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида, зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган, ҳаётга бўлган қатъий ишонч ва қарашларга эга қилиб тарбиялаш; ёшларни ахлоқий негизларни бузишга олиб келадиган хатти-ҳаракатлардан, терроризм ва диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоя қилиш каби бандлари тадқиқотчи психологларга улкан вазифалар

юклайди. Ҳозирда мавжуд болалар хулқ-атворидаги бузилишларни бартараф этиш, уларнинг ижтимоийлашувига, оилавий ҳаётдаги муаммоларида ечим топишларига қўмаклашиш, шунингдек, руҳий-ҳиссий ҳолатдаги ўзгаришларда психологик диагностика ва маслаҳат ишларини изчил йўлга долзарб масалалардан биридир. Ҳозирги кунда психология фанига доир тадқиқотларнинг аксарияти хулқ-атворга оид муаммолар, психик бузилишлар ва оғишишлар кўпчиликти ташкил қилмоқда. Болалардаги агрессив хулқ-атвор эса мана шундай кенг тарқалиб бораётган муаммолар сирасига киради.

Болалардаги агрессиянинг вужудга келиши бўйича Р.С.Сире, Е.Е.Маккоби, К.Левин ўз тадқиқотларида болада агрессив хулқ-атворни белгиловчи икки асосий омилни очиб берадилар: кечиримлилиқ (кечиримлилиқ деганда ота-оналарнинг болаларни барча хатти-ҳаракатларини кечиришга мойилликлари, болани тушуниш ва қабул қилишлари назарда тутилади) ва боланинг агрессив хатти-ҳаракатлари учун ота-оналар томонидан ўта қаттиқ жазо қўлланилиши. Биринчи омил таъсири хусусида аксарият олимлар қарашларида ҳамжихатлик кузатилади. Масалан, Г.Эберлейн агрессивликни “меҳр ва эътибор, талаб боланинг тушкунлиги” деб таърифлайди. Аксилижтимоий хулқ-атворни келтириб чиқарувчи омил сифатида агрессивликни М.Раттер бошқача нуқтаи-назардан кўздан кечиради. М.Раттер агрессивликни оиладаги оғир шароитлар, кўпболалилик, мактаб билимларини ўзлаштирамаслик, оила ва мактабдаги таълим ва тарбия услублари каби бошқа омиллар билан муштараклигини таъкидлайди.

“Турли ёшдаги болаларда агрессив хулқ-атвор намоён бўлиши” мавзусидаги илмий тадқиқот иши доирасида кичик ва катта ёшдаги ўсмирларнинг агрессивлигини ўрганишга ҳаракат қилинди. Бунда бир қанча диагностик методикаларни ўтказишга эришилди. Булар ичида А.Басс-А.Даркининг “Агрессивликни ўрганиш” сўровномаси агрессия муаммосини атрофлича, чуқур ўрганишга ёрдам берди. А. Басс ва А. Дарки ўз сўровномаларини тузишда агрессив реакцияларнинг турли шаклларини инobatга олишга қарор қилдилар. А. Басс, «фрустрация—агрессия» фаразининг бихевиорал жиҳатини афзал қўриб, иккита реакцияни фарқлашни таклиф қилди: “агрессия” атамаси билан белгиловчи аниқ шахсларга нисбатан фаол “ташқи” намоён бўлувчи реакция ва “душманлик” деб номланувчи, шахснинг теварак-атрофдагиларга нисбатан негатив, ишончсизлик позициясини эгаллаши. Саволларни тузишда А. Басс ва А. Даркилар қуйидаги тамойилларга асосландилар:

1. Савол фақатгина агрессиянинг битта шаклига тегишли бўлиши.

2. Саволлар шундай тузилганки, жамият томонидан маъқулланиш ёки маъқулланмаслик таъсири камайтирилган. Бунга учта усул орқали эришилади:

а) жавоб мазмунида жамият томонидан маъқулланмаганлик ҳолати (масалан, ўзини йўқотиб қўйиш) рўй бериб, фақатгина уни акс эттириш усули кўрсатилиши ҳақида гап кетиши, хулқ-атворни таърифлашга урғу берилиши ва унинг сабабларини баҳолашдан йироқлашиш тахминини ўз ичига олади;

б) саволлар шундай тузилганки, таърифланаётган агрессив хулқ-атворни ёқлашга имкон қолсин;

в) одамлар томонидан ўз ички ҳолати ва хулқ-атворини таърифлашда кўпинча қўллайдиган одатий сўзлашув иборалари, қолиплардан фойдаланиш.

Басс—Дарки методикаси синалувчилар учун типик хос бўлган агрессив хулқ-атворнинг шаклини аниқлашга ёрдам беради. Мазкур методикани қўллаб, ўсмирларнинг турли тоифаларида агрессия турли сифат ва миқдорий тавсифга эгаллигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Шу билан бирга бу методика болаларнинг маълум бир йўналишда ҳаракатланишга тайёрлиги ҳақида маълумот олишга имкон беради. Бундан ташқари, мазкур методикадан фойдаланиш натижалари боланинг мотивацион соҳаси мазмуни

ҳақида баъзи бир хулосалар чиқаришга имкон беради, шундай экан, субъект учун одатий жавоб қайтариш шаклларида хулқ-атвор усуллари танлаш реал таъсир этувчи мазмун ҳосил қилувчи мотивлар билан боғлиқ.

Мазкур методика 75 та мулоҳазадан иборат бўлиб, респондентларнинг жавоблари махсус калит ёрдамида ишлаб чиқилади ва калитга асосан саккизта кўрсаткич бўйича маълумотлар олинади. Бу кўрсаткичлар куйидагилардан иборат:

1. Жисмоний агрессия – бошқа бир шахсга нисбатан жисмоний ҳаракатлар қилиш.

2. Билвосита агрессия – тўғридан-тўғри эмас, бошқа йўллар билан (четдан, орқа-варотдан) амалга ошириладиган агрессия.

3. Жаҳлдорлик – арзимаган баҳона ёки сабаб билан ҳам салбий ҳиссиётларини кўрсатиш (кўполлик, тез жаҳл чиқиши).

4. Салбий муносабатлар (негативизм)– хулқ, одатда бирор-бир авторитетга ёки раҳбариятга йўналтирилган бўлади, бу хулқ талаб этилган қонун ва одатларга қарши агрессив пасив қаршиликдан то фаол курашгача ўсиши мумкин.

5. Аламзадалик – атрофдагиларга ҳасад қилиш ва улардан нафратланиш, арзимаган кўнгилсизликларда ранжиш, ғазабланиш ва “бутун дунёни айблаш”.

6. Шубҳаланувчанлик – атрофидаги инсонларга бўлган ишончсизлик ва эҳтиёткорлик, фикрича, атрофдагилар уларга атайлаб ёмонлик қилишади.

7. Вербал агрессия – негатив ҳиссиётларини сўз ёрдамида ифодалаш бақириш, жанжаллашиш, таҳдид қилиш, сўқиш, қарғаш.

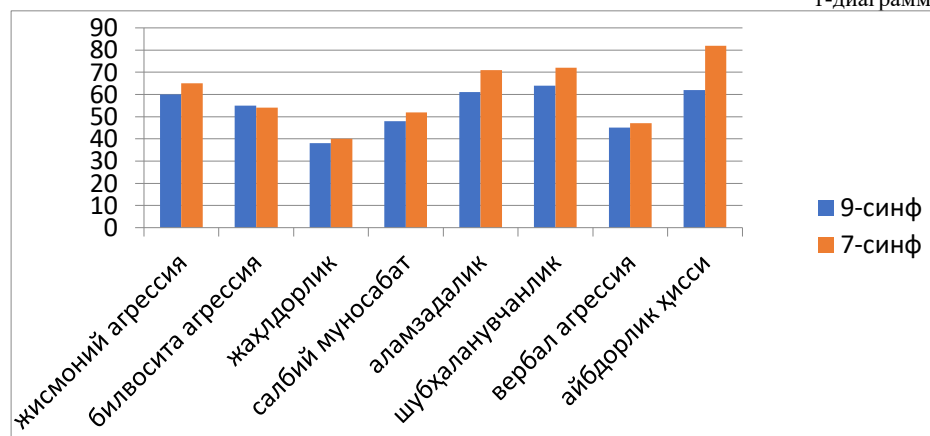
8. Айбдорлик ҳисси – субъект ўзининг ёмонлиги, атрофдагиларга зарар келтириши ҳақидаги ўй-фикрлари ҳамда виждонан қийналиши.

Куйида А.Басс-Д.Дарки сўровномаси асосида катта ва кичик (7-синф ва 9-синф) ёшдаги ўсмирлардан олинган натижаларнинг математик статистик таҳлили келтирилган:

1-жадвал

Шкалалар номи	9-синф ўқувчилари Ўртача қиймат	7-синф ўқувчилари Ўртача қиймат	N
Жисмоний агрессия	60.3	65.4	158
Билвосита агрессия	55	53.8	158
Жаҳлдорлик	37.7	39.7	158
Салбий муносабат	47.8	52.3	158
Аламзадалик	61.1	71	158
Шубҳаланувчанлик	63.6	71.6	158
Вербал агрессия	45.4	47.5	158
Айбдорлик ҳисси	62.9	81.7	158

1-диаграмма

Жадвал ва гистограммадан кўриниб турибдики, ҳар бир синфда шкалалар турлича тафовутларни: айниқса, катта фарқ жисмоний агрессия, аламзадалик, шубҳаланувчанлик ва айбдорлик ҳисси каби шкалалардан кўриш мумкин.

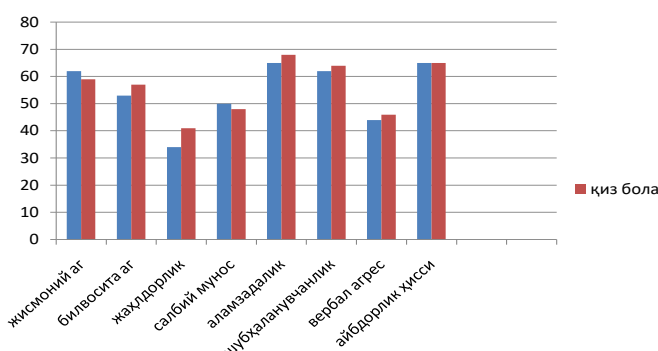
Синалувчиларда жисмоний агрессиянинг юқорилиги(60.3, 65.4) улар низоли вазиятлар туғилган пайтда жисмоний куч ишлатиш орқали муаммони ҳал этишга уринишлари ҳамда жисмоний кучга таяниб ҳаракат қилишларидан далолат беради. Шунингдек, аутоагрессия- ўзи ва атроф-муҳит ўртасидаги муносабатларда кузатиладиган айбдорлик ҳисси(62.9, 81.7) ўз-ўзига қарши қаратилган хатти-ҳаракат, яъни ўзини-ўзи айблаш ҳам синалувчиларда юқори даражада намоён бўлиши аниқланди. Синалувчиларда шубҳаланувчанлик (81.7, 71.6) яъни, ишончсизликка мойиллик, одамлар билан эҳтиёт бўлиб муносабат ўрнатиш, атрофдаги инсонлар билан муомала-муносабатда бўлишдан қочиш, улар менга зарар етказиши мумкин деган тасаввурнинг мавжудлиги кузатилди. Шунингдек, вербал агрессия шакли (45.4, 47.5) яъни, салбий ҳис-туйғуларни оғзаки тарзда ифодалаш ҳам сезиларли даражада устиворлиги аниқланди. Юқоридаги фарқлар 7-синф ўқувчиларида 9-синфдагилардан кўпроқ кўрсаткични намоён этмоқда. Буни қандай изоҳлаш мумкин?

Маълумки, ўсмирлик даврида ўз шахсини тасдиқлаш, “Мен”ини намоён этишга қизиқиш устунлик қилади. Улар жамиятда ўз ўринларини эга бўлиш мақсадида ҳам агрессив ҳаракатларни амалга оширишлари мумкинлигини кўришимиз мумкин. Шунингдек, кичик ўсмирларда мулоқот малакасининг суст ривожланганини, ўз ҳиссиётларини намоён қилишда ижтимоий меъёр кўникмасидан четга чиқишлари натижасида ҳам юқоридаги каби тафовут келиб чиққан бўлса, эҳтимол.

Олинган эмпирик натижалар ўғил ва қиз болаларда ёш жиҳатдан турлича тафовутларни кўрсатди. 2-жадвал ва диаграммада 9-синф ўқувчиларидаги гендер тафовутларни кўриш мумкин:

2-жадвал

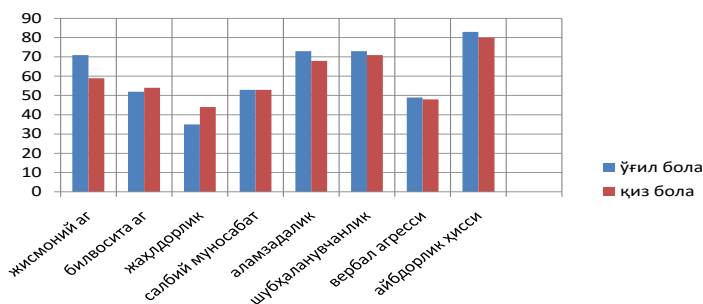
Шкалалар номи	9-синф ўқувчилари		N
	Ўғил бола	Қиз бола	
Жисмоний агрессия	61.8	59.4	83
Билвосита агрессия	53	57	83
Жаҳлдорлик	34	41	83
Салбий муносабат	50.2	48.2	83
Аламзадалик	64.7	68.5	83
Шубҳаланувчанлик	62	64.3	83
Вербал агрессия	44.4	46.6	83
Айбдорлик ҳисси	64.9	64.9	83

Жисмоний агрессия ва салбий муносабат(негативизм) ўғил болаларда қизларга қараганда юқори; билвосита, вербал агрессия, жаҳлдорлик ва аламзадалик аксинча қизларда устун эканлигини кўриш мумкин. Бу кўрсаткичлар кичик ўсмирларда қандай?

3-жадвал

Шкалалар номи	7-синф ўқувчилари		N
	Ўғил бола	Қиз бола	
Жисмоний агрессия	71.5	59.2	78
Билвосита агрессия	51.8	54.5	78
Жаҳлдорлик	35.2	43.9	78
Салбий муносабат	52.6	53	78
Аламзадалик	73.4	68.5	78
Шубҳаланувчанлик	73.2	70.8	78
Вербал агрессия	49.1	47.6	78
Айбдорлик ҳисси	82.8	79.7	78

Жадвал ва гистограммадан кўриниб турибдики, 7-синф ўғил болаларида жисмоний агрессия, аламзадалик, айбдорлик ҳисси қизларга қараганда юқори экан. Қизларда эса жаҳлдорлик ва бевосита агрессияни бир мунча кўпроқ эканини кўриш мумкин.

Шунингдек, ўсмирларда устуворлик даражасига кўра қайси омиллар етакчилик қилиши мумкинлиги ҳам ўрганилди. Олинган натижаларга кўра устуворлик даражасига (доминант) кўра ўсмирларда 1-ўринда жаҳлдорлик (.779), аламзадалик(.689), шубҳаланувчанлик(.559) устувор эканлиги маълум бўлди. 2-ўринда жисмоний агрессия(.722), билвосита агрессия(.572), айбдорлик ҳисси(.689); 3-ўринда, салбий муносабат (.749), вербал агрессия (.706) етакчи эканлиги аниқланди. Ўтказилган эмпирик тадқиқот натижалари асосида қуйидагиларни хулоса қилиш мумкин:

1. Ўтказилган сўровнома натижасида ўсмирларда жисмоний агрессия, ауагрессия, шубҳаланувчанлик ва вербал агрессиянинг юқорилиги аниқланди. Юқорида келтирилган тадқиқот натижасидан шундай хулосага келиш мумкинки, ўсмирлардаги агрессиянинг қайси кўрсаткичи ортмасин, у албатта бошқа агрессия кўрсаткичларини ортишига ҳам олиб келади.

2. Олинган эмпирик натижалар ўғил ва қиз болаларда ёш жиҳатдан турлича тафовутларни кўрсатди. 9-синф ўқувчиларида жисмоний агрессия ва салбий муносабат(негативизм) ўғил болаларда қизларга қараганда юқори; билвосита, вербал агрессия, жаҳлдорлик ва аламзадалик аксинча қизларда устун эканлигини кўриш

мумкин. 7-синф ўғил болаларида жисмоний агрессия, аламзадалик, айбдорлик ҳисси қизларга қараганда юқорилиги, қизларда эса жаҳлдорлик ва бевосита агрессияни бир мунча кўпроқ экани кузатилди.

3. Ўсмирлардаги агрессия кўринишлари кичик ўсмир ёшда юқори, ўсмир вояга етгани сайин агрессия ҳам пасайиб борар экан.

4. Агрессиянинг бир шакли ортиши натижасида ўз ортидан бошқа агрессия кўринишларининг кучайишига ҳам олиб келади

Адабиётлар рўйхати

1. “Ёшларга оид давлат сиёсати” тўғрисидаги қонун. 2016 йил.
2. Бютнер К. Жить с агрессивными детьми. –М.:1991. б.64-78
3. Раггер М. Помощ трудным детям. М.:1999.б-239
4. Л.М.Семенюк. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекция. Учеб.пос. М.: “Флинта”. 1998. б.31
5. Камилова Н. Ф. Муаммоли ўсмир: ташҳис, тадқиқот методлари. Низомий номидаги ТДПУ.2004 й 26бет